

Márpedig mesélni muszáj

A mese, Kant és a morálfilozófia

Jelige: REA 521

Az emberek életét történetek sokaságai ölelik át; gyermekkorunkban meséket hallgatunk, később mondákkal ismerkedünk meg, esetleg az eredetünk kezd minket érdekelni, de ha csupán egyszerű, hétköznapi szinten közelítjük meg magát a „mesélést”, azt vesszük észre, hogy az életünk maga egy történet, mely folyamatos mozgásban van.

A dolgozatom címadásánál tudatosan reflektáltam Odo Marquard „*Narrare necesse est*” című írására. Ezen írásommal szeretném a figyelmet a mesék és történetek felé fordítani, különös hangsúlyt fektetve a Grimm testvérek mesegyűjteményére. Igyekszem e történetek mezsgyéje mentén rámutatni azok fontosságára, és a bennük rejlő hihetetlen mögöttes tudást felszínre hozni, mindezt amiatt, mert az egyre több kiadást megélő Grimm mesegyűjteményekben egyre több az átírás, kivágás, mely már a felismerhetetlenségig roncsolja a történeteknek az alapjait. A kiadások színvonalbeli esése figyelhető meg (legalábbis ez a magyar tendencia), kis számú kivételtől eltekintve. Jelentős hiányokat és átírásokat lehet felfedezni a történet elbeszélésében, a cselekmények bonyolodásában, az illusztrációk minőségéről nem is beszélve.

A kérdés tehát az, hogy miért is tekinthető ez problémának?

Először is azért, mert maguk a Grimm testvérek is tiltakoztak a mesék önkényes alakíthatása ellen, másrésztől azért (és ez valószínűleg felel arra, amiért tiltakoztak), mert ez a történeteket, a meséket az esszenciájuktól fosztja meg, mely így nem lesz más, pusztán egy semmitmondó vázlat. Természetesen jogosan merülhet föl a kérdés, hogy mire alapozom mindezt, ezért egy gyors áttekintést adnék, mintegy bevezetés gyanánt.

Elsőként megjelölném a romantika korszakát, melyben a népi hagyományok, a folklór iránti vonzalom meghatározóvá vált. Ebből a korszakból emelem ki Jacob Ludwig Carl és Wilhelm Carl Grimm munkásságát.

Ezután, úgy vélem feltétlenül szükséges lefektetni az alap definíciókat, így bemutatásra kerülnek a mese, monda és a mítosz, ezek összefüggései és különbségei, valamint kialakulásuk és hatásuk az emberre nézve.

Ekkor következhet a filozófiai valamint esztétikai párhuzamok bemutatása és ismertetése néhány híres mesén keresztül, majd végezetül szeretném a morálfilozófiai utalásokra felhívni az olvasó szíves figyelmét, Kant morálfilozófiájára támaszkodva.

Mindezekkel szeretném megvédeni azon álláspontomat, miszerint a meséknek és a történetmesélésnek igenis van létjogosultságuk, mégpedig abban a formában, melyben megszülettek vagy lejegyezték azokat. Ezek nem csupán a szórakoztatás miatt keletkeztek, de fontos hordozói lélektani és elméleti elemeknek, kérdéseknek és válaszoknak. Nem csak gyermekek kérdéseinek és válaszainka...

A romantika és a Grimm testvérek

A történetet kezdjük a felvilágosodással.

E XVII. és XVIII. századi eszmetörténeti áramlat az észet teszi meg a világ fundamentumává, és azt vallja, hogy az ember célja nem más ebben a világban, mint a racionális gondolkodással megszerzett tudás, a szabadság és a boldogság. A racionalitásba pedig nem fér bele sem a babonáság, sem a kitaláció. A felvilágosodás célja ugyanis az volt Max Weber szerint, hogy mentesítse a világot és a valóságot a *varázs* alól.

A romantikát úgy is felfoghatjuk, mint reakciót a felvilágosodásra. A XVIII. században fellépő romantika természetelvű, megpróbál visszatérni a természethez, az egyensúlyi állapotot és a szépítő idealizálást, a tulzott racionalizmust igyekszik elvetni. A romantika második szakaszában (XIX. század első fele) jelenik meg a nacionalizmus; felértékelődnek a folklorisztikus hagyományok, élénken érdeklődni kezdenek az emberek a népművészet, a népi eredetmondák és mesék iránt, melyekkel a klasszicizmusban, Johann Gottfried von Herder munkásságain túl szinte senki sem törődött.

Itt lép fel Jacob Ludwig Carl és Wilhelm Carl Grimm, akiket közismerten csak Grimm testvéreknek/fivéreknek emlegetünk. Jacob Grimm számos kritikai és nyelvészeti eredménye ellenére mégis a meséi és a népi kultúrával kapcsolatos gyűjtései miatt vált fivérével együtt elismertté. Bár mindketten jogi egyetemen tanulnak, és köztisztviselőnek készülnek, rajongásig szeretik a népdalokat és a népművészetet. Kritikai tanulmányaikban megírják a népköltészet és a műköltészet közötti különbségeket, s az előbbit tartják igazi, az emberiség örök érzelmeit kifejező irodalomnak. Legnagyobb sikerüket a közel 200 mesét tartalmazó *Kinder- und Hausmärchen* című gyűjtésükkel érik el, melyet közel 70 nyelvre fordítottak le. A gyűjtési módjuk hosszú ideig szolgál modellként a későbbi népmesegyűjtésekhez. A cím arra utal, hogy ezen történetek egyszerre szólnak gyermekekhez és felnőttekhez. A gyűjtemény célja az volt, hogy híven átadja az átöröklött évszázadok népi lelkét, képzeletét és hitvilágát, eredeti szavait és meggyerő előadásmódját.¹

1806-ban kezdik meg gyűjtéseiket, melyről maguk sem gondolták, hogy hihetetlen jelentőségű tudományos forrásanyag lesz, és a német romantika egyik legfontosabb alkotása.

¹ Britannica Hungarica Világenciklopédia, VIII. kötet. Magyar Világ Kiadó, Budapest, 1996.

A *Gyermek- és családi mesék* kulturtörténeti hatása csak akkor érthető meg, ha tudjuk, hogy a német romantikában mennyire fontos szerepet játszott a népköltészet, és azon belül is a mese.²

A mese visszaadja mindazt a varázst, melytől a felvilágosodás „megfosztott” bennünket. Nemcsak a népi lelket, de egyfajta ősiséget is hordoz magában a népmese, de főleg a mítosz, mely összefügghet a kollektív tudatalattival.

Mese, mítosz, monda, filozófia

Mi maga a mese, s miért volt szükséges, hogy kialakuljon?

Elsőként fontosnak tartom, hogy különböztessük meg, valamint hasonlítsuk össze a mese, monda és mítosz fogalmait.

A mese, elbeszélő műfaj, illetve műfajcsoport, az egyik legősibb, eredendően szóbeli, szájhagyományban élő irodalmi forma. Gyökerei közősek a mítosszal és a mondával, némely változat pedig alig különbözik tőlük. Legfontosabb tartalmi jellegzetessége a fantasztikus, csodás, de legalábbis nem valószínű cselekmény, a képzeletbeli vagy természetfölötti alakok és a helyhez, időhöz nem köthető történet. Csaknem minden kor és kultúra meséire jellemző a pozitív szerepet betöltő főhős, aki lehet ember, állat, tárgy vagy csodás lény. A világuk kétpólusú, jókra és rosszakra tagolódik, ezek között kialakul valamiféle konfliktus, mely általában a jók győzelmével és a rosszak igazságos bűnhődésével végződik.

A meséket különféle szempontokból vizsgálhatjuk, például szereplője által: állatmese, hősmese stb., vagy keletkezése által: népmese vagy műmese, vagy mesélő és hallgató és/vagy olvasó viszonya alapján csalímese, láncmese, tréfás mese, fabula.

A monda az epikus népköltészet egyik műfaja. Általában egy vagy több személlyel, természeti, társadalmi eseménnyel vagy földrajzi hellyel kapcsolatos történetek prózai vagy verses megfogalmazásai. Cselekménytípusok alapján megkülönböztethetünk hiedelem-, eredet-, tanú- illetve állatmondát. Szerkezete szerint is nagyon változatos; létezik olyan mely csupán egyetlen szálon futó cselekményt mesél el, de léteznek nagyon összetett, hosszú, több szálon futó cselekményt felölelő mondák is. A mondákkal közeli rokonságban állnak a szentek életével foglalkozó, azok csodatetteit vagy vértanúhalálát elbeszélő legendák is. A mondáknak és a meséknek sok közös gyökerük van, elsősorban a természetfeletti elemek nagy jelentősége miatt, és elmondható, hogy számos esetben a kettőt nem is lehet egymástól egyértelműen elválasztani. A Grimm fivérek megkülönböztető jegynek vélték, hogy a mese

² Jacob és Wilhelm Grimm: *Gyermek- és családi mesék* (Adamik Lajos és Márton László fordítása). Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989. Ehhez lásd a fordítók Utószavát (659-672.)

költőibb, míg a monda történet centrikusabb. A monda virágkorát is a német romantikához köthetjük. A Grimm testvérek 1835-ben adták ki *Deutsche Sagen* címen a német mondákat összefogó kötetüket.³

A mítosz a görög *müthosz*, elmondás, elbeszélés szóból eredő, általában istenekről, isteni származású lényekről, természetfölötti képességekkel rendelkező emberekről, ezek születéséről, csodálatos életéről és haláláról szóló elbeszélés. Mítoszok minden nép kultúrájában jelen vannak, tükrözik és magyarázzák az adott nép önmagáról és a világról alkotott nézeteit és képzetét. Eredetileg szóbeli hagyományban létezett, de sok civilizáció, így a görögök már a korai ókorban irodalmi formába öntötték azokat. A mítosz szorosan összefonódik az ősi irodalmi műfajokkal, mint a mese, az eposz, a hősének, az eredetmonda. Közös vonásuk, hogy történetük fikatív és a történetek nem egyeztethetőek az empirikus világ működésével, valamint időtlenek, időn kívül állnak (nagyon ritkán határolhatóak be egy bizonyos történelmi intervallumba). Elmondható azonban, hogy a mítosz inkább vallási és rituális dolgokkal áll összefüggésben. A romantika korában nagy figyelmet kaptak a mítoszok, amely annak tudható, hogy élmények és tapasztalatok tárházát fedezték fel bennük az emberek, ősi és mélyebb, mint az európai kultúra hagyatékaiban. Herder kitüntetett szerepet tulajdonított a folklorisztikai szempontú mítoszkutatásnak. Bár a mítoszok jellemzően ősi eredetűek és szakrális formák, mégis keletkeznek modern és profán mítoszok is, melyek például a nagyvárosi folklór hőseit mutatják be.⁴

A közös pontok e három elbeszélő műfaj között tehát a *mesélés, a történet és az eredet*.

A mese, a mítosz és monda mondhatjuk, hogy szoros kapcsolatban áll a filozófiával. Hadd próbáljam megvédeni eme álláspontomat.

A mítoszok eredete azokra az időkre vezethető vissza, amikor az emberi gondolkodás elérte azt a magasságot, hogy igényelje önreflexióját. *Ki vagyok én, s mi végre vagyok a világon?* A tapasztalati világ nem elegendő e súlyos kérdések megválaszolására. Erre lépett föl az eredetmese, vagy eredetmítosz, mely az emberrel megismerteti történetét. A világon szinte kivétel nélkül minden embercsoportnak van eredetmítosza, a legkisebb indián törzsektől, a legnagyobb világvallásokig. Ez fontos az ember identitástudatának alakulásában; tudja, mihez kell viszonyulnia. Ám ezekből is kiszűrhetőek azon dolgok, melyek a fizikai-tapasztalati világgal függenek össze. Ha példának az ősi, keleti pusztai népek mondavilágát vesszük, megtaláljuk benne, hogy ősanyánk egy réntehén volt, akivel az idők végezetéig össze

³ Britannica Hungarica Világenciklopédia XIII. kötet. Magyar Világ Kiadó, Budapest 1998.

⁴ Britannica Hungarica Világenciklopédia XII. kötete. Magyar Világ Kiadó, Budapest 1998.

vagyunk kapcsolva. Ő táplál és éltet bennünket, s ha meghalunk, lelkünk hozzá száll.⁵ Fizikai világra kivetítve logikus, hogy réntehénről beszél a mesélő, hiszen az Ázsia északi füves sztyeppéin a rideg tél beköszöntével jóformán ez az egyedüli élelemforrás.

Az eredet azonban nem minden. Az emberi gondolkodás finomodása magával hozza a *Mit-miért?*, majd az egyre jobban differenciálódó, specifikus kérdéseket, melyek például a helyes viselkedésre, vagy bizonyos helyzetekben történő megnyilvánulásokra kérdeznek rá.

A morális cselekedetekhez fűződő kérdéseket – mit helyes tennem? – nehéz megválaszolni. Könnyebben befogadhatóvá teszi egy-egy történet, amely *mással/másokkal* esett meg, s így mintegy etikai töltettel rendelkező tanmese születnek meg egymás után a történetek, melyekből érthető tanulságok könnyen levonhatóak. Például hogy az istenek becsapása miért nem kifizetődő, még akkor sem, ha ezzel valaki jót akar (v.ö. Prométheusz története).

Megfigyelhető egy bizonyos tendencia, mely különböző helyeken a mesék státuszát érinti. Európában és Ázsia nagy részén a mese mintegy „*éltre hívja*” a filozófiát (ezen előadásnak nem célja az egyetemes áttekintés, így Ázsiát most nem érintem). A mesét tekinthetjük az életbölcselet legelső fellépésének a kultúránkban. Tekinthető ugyanakkor valami nagyon benső és az emberhez mint fajtajához köthető antropológiai jelenségnek. A mesélni akarás, a történet hallgatásának vágya mélyen bennünk van, gyökerei még a közemberek hétköznapi szintjein is megjelennek. Az emberek történetekben, *mesékben* élnek, nap mint nap, történések és ingerek sokasága ér bennünket, melyekből történeteket képzünk, és megosztjuk azokat másokkal.

A mese vagy a mítosz tehát életbölcseletek tárháza, melynek egy idő után, bizonyos kulturális közegben szükségképpen életet kell adnia valami „összetettebbnek”.

Mese és filozófia

Ezen részben igyekszem néhány olyan filozófiai példát felsorakoztatni, melyek alátámasztják a fenti gondolatmenetemet a filozófia és mese kapcsolatáról.

A filozófia, Karl Jaspers⁶ gondolatmenetét rekapitulálva görög ügy. A *philosophos* valaki, aki a bölcsességet szereti. A bölcsességet a filozófus nem birtokolja, csupán vágyakozik rá.

Jaspers szerint ez az eredet négy dologból származik:

⁵ Jankovics Marcell: *A szarvas könyve*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004. (89-91.) és Uő. *Ének a csodaszarvasról*. Pannon Filmstúdió (2002).

⁶ Karl Jaspers: *Bevezetés a filozófiába* (Szathmáry Lajos fordítása). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989.

1. Csodálkozás mint diszpozitív viszony. Rácsodálkozom a dologra magára, ez pedig egy viszonyt tematizál; afirmáció (megerősítés, igenlő vélemény, állítás): elfogadom, vagy nem. Ez mindenképpen kérdések felvetésére ösztönöz, véleményalkotásra készítet, és végül egyfajta tudáshoz vezethet minket.
2. Kételkedés a csodálkozás által elsajátított tudásban. A kételkedés bizonyosságokhoz vezet, mint Descartes módszeres kételkedése. A megszerzett tudásokat megvizsgálom, és az ismeretek cizellálásával rengeteg mindent elvetek, de van valami, ami kikezddhetetlen. Hegel ezt a bizonyosságot szoros összefüggésben tárgyalja a kétségbeeséssel. Hegel szerint az igazi kétely a kétségbeeséssel rokon; fáj és kellemetlen. A gondolat megformálása kikezdi az embert, igénybe veszi egész lényünket
3. A gondolat megformálásával rádöbbenünk, hogy nem lehetünk biztonságban, magunkra vagyunk hagyatva, saját félelmeinkkel. A biztonságérzet csalóka volta önmagamra irányítja a figyelmemet.
4. Egzisztenciális határhelyzetek kikerülhetetlenül jelen vannak az ember életében. Ilyenek a hit, a szerelem, bűnözés stb. Ezek mindig szembesítenek bennünket saját magunkkal és a világgal. Ez forrásvidéke a filozófiának és a mítoszoknak, meséknek is. Az ember viszonyban áll a világgal, vonatkozásban van másokkal; „*Akkor vagyok, ha valakivel vagyok, valakivel vonatkozásban vagyok.*” A filozófia kommunikatív, ahol fontos a másokkal való megosztás, a konfrontálódás, a gondolkodás szoros, nyelvhez való kötöttsége.

Ez a négy lépés tulajdonképpen bármely kiragadott mesében megállja helyét. A főhősünk formálódásának, fejlődésének alapvető lépéseit fekteti le. Vizsgáljuk meg ezen pontokat egy konkrét, később is példaként felhozandó „*A kristálygömb*” című Grimm mesében.

1. Történetünk főszereplője a legkisebb fivér, aki egyedül marad, miután varázslóasszony édesanyja sassá és cethallá változtatja testvéreit. A viszony közötté és a mágia (esetleg az édesanyja) között alakul ki, melyet elfogad, de kérdéseket vet föl benne, mely a további létét illeti.

2. Az ifjú tudása addig terjed, hogy hogy édesanyja boszorkány, és látja, hogyan jártak bátyjai.
3. Ez a bizonyosság rádöbben, hogy ebben a helyzetben, ha saját egzisztenciáját meg kívánja őrizni, menekülnie kell. „*A harmadik fiú attól tartott, hogy anyja majd őt is valamilyen vadállattá változtatja, medvévé vagy farkassá, azért észrevétlenül elszökött hazulról.*”⁷
4. A megjelenő határhelyzet itt a szerelem. A történet elbeszéli, hogy az ifjú magával hoz egy történetet: „*Régebben hallott róla, hogy az arany nap kastélyában van egy elvarázsolt királyleány, aki megváltásra vár...*”⁸ A hit, hogy megmentheti az elvarázsolt lányt viszi előre a történetet és a főhőst, akinek konfrontációja azokban a lényekben keresendő, akikkel meg kell küzdenie.

A mese egyszerre tekinthető egzisztencialista képnek, ugyanakkor mérhetetlen univerzalitás és kozmoszkeresés rejlik benne. A mítosz a világ magyarázatára lép föl, később ennek szerepét veszi át a filozófia.

Miért fontos akkor még mindig a mese? Nem veszélyezteteti „kihalás” e műfajt, ha a tudomány, a logosz már nagy kérdésekre is választ tud adni?

Odo Marquard szerint tévedés a mítoszt és a logoszt szembeállítani. Az a kijelentés, hogyha már megvan az igazság, nincsen szükség mesére, nem állja meg a helyét. Az, hogy a mítoszok a tényszerű igazságok helyét foglalták el, melyet még nem foglalt el az emberi ész, csupán megcsúfolásai a történetmesélésnek. A mítoszok nem protézisei az igazságnak. A mese annak a művészete, hogy a már fellelt igazságot az életképességeink hatókörébe vonjuk.

„*Narrare necesse est*” azaz „*Muszáj, hogy meséljünk.*” Az embereket történetek sokaságai ölelik át, melyek narratív identitásunkat határozzák meg. Kulturális örökségünkhöz való viszonyunkat fejezi ki az, hogy újrameséljük a számunkra kurrens, fontos témákat. E releváns viszonyulási mód számos lehetőséget rejt magában. Az emberi gondolkodást a pluralisztikus látásmód határozza meg. Mindig igyekszünk hangsúlyozni a különbségeket, s próbáljuk a nagy filozófiai rendszerek újraértéseit érvényesíteni. De a különbség teher is, s nem mindig lehet ezzel mit kezdeni.

⁷ Jacob és Wilhelm Grimm: *Gyermek- és családi mesék...* Id. kiad. 647.

⁸ Jacob és Wilhelm Grimm: *Gyermek- és családi mesék...* Id. kiad. 647.

Akkor miért éppen a mesélés?

Miért a mesélés tűnik a posztmodernben a „kiútnak” a metafizikai elvekkel telített világlátási sémából? Mi rejlik a történetben, s miért szeretünk *Mythofiloszok* lenni?

A *mythophilos* azt jelenti: „meseszerető”. E fogalom nem Platónhoz nyúlik vissza, hiszen nála a *mythos* és a *logos* párbaját láthatjuk. Magát először Arisztotelész mondja *mythophilos*nak, aki elsőként rendezi a történeteket a filozófiában. Ha az elveket oly’ rigorózan követő emberek is szeretik a meséket, akkor mit tudhat a mese?

Marquard szerint elkerülhetetlen az antroposz számára, hogy belebonyolódjon történetekbe, s utána kikeveredjen belőlük.⁹ A mítoszban rejlik a kezdőpontja a bűneseménynek, pletykának stb. Marquard kényszerítő erőként jeleníti meg ezt az elkerülhetetlenséget, hogy újra és újra elmesélhetjük a történeteket, s mert a múltat megváltoztatni nem tudjuk, átkölthetjük.

Mindig megvan az átköltés lehetősége, mely egyszerre kényszer és szabadság közös forrásponjtja. És ez nem pusztán költői szó, gondolkodást is feltételez. A filozófia *sui generis* nem tekinthet el az igazság keresésétől., *„Aki lemond a mesélésről, lemond a történeteiről; aki lemond a történeteiről, az önmagáról mond le.”*¹⁰

Mese és esztétika?

A XVIII. században megváltozik a filozófus; eltávolodik a platóni művészetkritikától. Létezéséért dicséri a költészetet, intronizálja, felmagasztalja a művészetet.

Felötlik egy szituáció, melyre reagálni kell. Az emberi észhez való viszonyulás megváltozik. A XVIII. századra a tudományos ész a tudományban jeleskedik, de sok olyan terület van, ahol a tudomány nem tud mit kezdeni. Az ész kiépíthetősége a saját hagyományaira vonatkoztatva releváns. Megjelennek a történeti ész képviselői pl.: Rousseau, Hobbes, Lock...

Megjelenik egy olyan igény, mely sem a tudományban, sem a történeti észben nem találja a kérdéseire a választ. Így kell valami, ami e kettő között foglalja el a helyet. Ezt nevezzük esztétikai fordulatnak.

⁹ Odo Marquard: *A politeizmus dicsérete*. In: Uő.: *Az egyetemes történelem és más mesék* (Mesterházi Miklós fordítása). Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2001. (75-82.)

¹⁰ Odo Marquard: *Narrare necesse est*. In: *Az egyetemes történelem...* Id. kiad. 389-393.

Az esztétika középpont helyezkedik el a művészet megtapasztalása és a filozófiai önmegértés között. Az esztétika filozófiailag releváns reflexió a művészeti jelenségekre; tapasztalati, érzéki megtapasztalás és érintettség, intellektuális újraalkotottság.¹¹

Az esztétikának nem dolga a „tetszik-nem tetszik” megítélése (bár Kant szerint a „tetszik” releváns¹²), de eme gesztust sohasem szabad leértékelni, hiszen ebben egy világnézet dőlhet el (ezt nevezik a *tetszés problémájának*).

Az esztétika szférája az autonóm, mert nem vezethető le a vallásból, sem az etikából, sem a tudás megszerzéséből.

Bizonyos kulturális közegben, mint például az észak-amerikai indián törzsekben a mese és mítosz életbölcseleti funkciót lát el (és itt még egyszer szeretném leszögezni, hogy a mesék nagyrészt nem csak gyermekeknek szólnak). Európában azonban, ahol görög ügyként kialakul a filozófia, a mese már nemcsak mint egyfajta bölcsességforrás jelenik meg, de meg lesz a maga útja. Európa különböző területein, történelmi és szellemi hatások nyomán különféle mesék születnek meg, bár nagyon sok összecsengés van népek meséi között, például: Hamupipőke, mely megtalálható a Grimm testvérek gyűjtésében is, de magyar népmeseként is jelen van, sőt férfi változata is van.

Ha esztétikai vonatkozásban akarnánk vizsgálni a népmeséket, talán a német és francia mesegyűjtések, úgy mint Grimm, Perrault, Gabrielle-Suzanne Barbot de Villeneuve, Jeanne-Marie Le Prince de Beaumont gyűjtései szolgálhatnak ennek tárgyául, s talán ezek a legérdekesebbek.

E gyűjtések a XVIII. század közepére és XIX. század elejére esnek. Felmerül a kérdés, hogyha elfogadjuk azt a posztulátumot, hogy a mesékből hajthatott ki a filozófia, akkor vajon a filozófia hathatott-e vissza annyit a mesékre (ha hatott egyáltalán), hogy esztétikai relevanciájuk legyen?

Marquard szerint a művészet esztétizálása a modern átmentése az irracionálisba; varázslatos vonásokat ment át, melynek feladata, hogy kompenzálja a modernitás varázstalanságát. A felvilágosodás a világot és a valóságot mentesíteni igyekszik a *varázslatos* alól. A mese tehát tulajdonképpen nem tesz mást, mint visszamenti a varázslatos elemeket a valóságba.

Sok népmesében (hősmesékben), mint a német területekről gyűjtött népmesék némelyikében is a platóni hármas egység, az „Igaz”, „Jó” és „Szép” (ezek függvénye)

¹¹ Fehér Ferenc: *Hazatérni*. Gond-Cura Alapítvány – Palatinus Kiadó, Budapest, 2004.

¹² Immanuel Kant: *Az ítéleőerő kritikája* (Papp Zoltán fordítása). Osiris/Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2003.²

összetartozó fogalmak egysége jelenik meg: „Ami Igaz, az egyben Szép és Jó”. A főszereplő sokszor szép, a legtisztább erkölcsökkel rendelkezik, és okosan, bölcsen dönt. Győzedelmeskedik a rossz fölött, és elnyeri méltó jutalmát, aki általában megint csak egy szép, igaz és jó személy vagy tárgy.

A német és francia mesékben azonban némi csavar következik be. Újra legitimmé válik a rút, a csúf. A fenséges, a törött, a negatív stb. világformáló erőként jelenik meg. Ha csak az egyik legismertebb, Jeanne-Marie Le Prince de Beaumont verziójában élő *Szépség és a szörnyetegre* gondolunk is láthatjuk, hogy igencsak megsérül a Jó-Igaz-Szép egysége. Mert bár a főszereplő hölgy birtokában van ezen ideáknak, s a történet végére ismételtelen minden összeáll, azért a történet jó részében egy nem szép „szörnyeteget” láthatunk, és ő nem mondható negatív szereplőnek. De ugyanez megjelenik a *Béka király*, *A kék mécses*, *A kristálygömb* című művekben. A megsérült egység általában egy gonosz bűbáj vagy varázslat eredménye, melyet valamiféle jócselekedettel lehet megtörni.

Ismét *A kristálygömb* című munkán mutatom be ezt az elgondolást. A történet legelején három fivért láthatunk, akik szeretetben és békességben élnek egymással, ám anyjuk, aki egy boszorkány, attól tart, hogy rosszat akarnak neki, ezért a legidősebbet sássá, a középsőt cethallá változtatja. A legkisebb gyermeke megrémül annak a lehetőségétől, hogy őt is megfosztja anyja az emberségétől, ezért elmenekül otthonról. Tehát a harmóniát és az egységet összetöri egy varázslat.

Az ifjúban nincs félelem, ezért fölkerelkedik, hogy megkeresse az arany nap kastélyát, mert régről tudja, hogy ott él egy királylány, aki el van varázsolva. Tehát ennél a szereplőnél is sérülve van az egység. Bár kiderül, hogy valójában gyönyörű lenne (hiszen a tükör ezt megmutatja), mégis „*ráncokkal telibarázdált, hamuszürke orcája volt, savós színű szeme és veres haja*”.¹³ Megmutatkozik a lágyszívűsége is, hiszen az ifjút igyekszik visszatartani attól a vállalkozástól, hogy megszabadítsa őt. „*Csak hogy, jaj (...) már annyian lelték halálukat emiatt, s kár volna érted, zsenge ifjú, ha ily nagy veszedelmeknek tennéd ki magadat!*”¹⁴

Az ifjú azonban hajthatatlan, vágyik rá, hogy visszaállítsa a régi rendet, ezért elindul a forráshoz, ahol egy tulokkal küzd meg, melyben egy tűzmadár lakozik, s annak testében van a titokzatos kristálygömb, melynek segítségével minden megoldódhat. Azonban fontos, hogy a gömbnek ne essék baja; tehát csupán az emberek és azok kapcsolatai sérülhetnek, a varázserővel felruházott tárgyak nem, mert ha mégis, akkor az ember benne ragad

¹³ Jacob és Wilhelm Grimm: *Gyermek- és családi mesék...* Id. kiad. 648.

¹⁴ Jacob és Wilhelm Grimm: *Gyermek- és családi mesék...* Id. kiad. 648.

helyzetében. Talán azért, mert az ember sokszor képes elviselni a legborzalmasabb változásokat is úgy, hogy legbelső egzisztenciája ugyanaz marad, míg egy tárgy külső változása, deformációja már megfosztja a tárgyat mindattól, ami az „erénye”.

Bátyjai segítségével és kitartásával az ifjúnak sikerül megszereznie a kristálygömböt, mellyel el kell mennie egy nagyhatalmú varázslóhoz, s fel kell mutatnia neki, hogy ezáltal a harmónia visszatérjen. A királylány és fivérei is visszanyerik régi alakjukat. Igazság, szépség és jószág tehát eredeti egységében tündökölhet ismét.

Azt persze nem állíthatjuk, hogy a mesékben amiatt jelentek volna meg ezek az elemek, hogy esztétikai művé váljanak. Valószínűleg azokon a területeken, ahol ezek a mesék fennmaradtak, és változataikban élnek, nem amiatt változtak, vagy születtek meg ezek a variánsok, hogy esztétikai kategóriába kerülhessenek.

Mese és morál

Sokat beszéltem már arról, hogy a mesék egyfajta megoldást kínálnak bizonyos élethelyzetekre, válaszolva a „*Mit kell tennem?*” kérdésre, miközben érzékeltetve van jelen a „*Miért ezt kell tennem?*” kérdésre vonatkozó válasz. Ezek már sokkal inkább erkölcsfilozófiai kérdések, melyek megközelítéséhez kézenfekvőnek láttam az Immanuel Kant által lefektetett alapszabályokat felhozni.

A mesékben az alapszituáció gyakran drámai, és mindenféleképpen egy ív mentén haladó történet. Megismerünk egy helyszínt (gyakran nem valós, bár léteznek olyan mesék is, melyekben megszabható a helyszín), majd gyakran *in medias res* valamiféle konfliktusban találjuk magunkat; valakit valamilyen lények vagy valakik elrabolnak; a király kitalál valamilyen próbát; valaki „terrorban” tartja a királyi udvart, vagy kisebb bonyodalmak, melyek az egyes ember megélhetését teszik próbára, mint például, hogy a szőlő a gazdánál minden éjjel le van taposva. Vannak bizonyos történetek, melyekben nem csupán egy bonyodalom adódik; ezek általában a főhős által megoldandó feladatok, próbatételek.

A leggyakrabban azonban a főhős éles elmével és tiszta látással rendelkezik (természetesen jócskán akad erre ellenpélda is, pl.: „*Mese a fiúról, aki világgá ment, hogy megtanuljon félni*”). Mondhatjuk azt, hogy nagyrészt ésszel, értelemmel, és megfelelő ítélőerővel felvértezve indul útjára a hős.

Az értelem, az ész és az ítélőerő, mint az ember felső megismerésének alapvető jegyei mutatkoznak meg Kantnál (ezek „terminus technicus”-ok). Összefüggnek egymással, s ezek alkotják az ember alapvető antropológiáját.

Két kanti fogalomra, úgy az értelemre és az észre egy példa *A bátor szabócska* című hősmese. Történet a szegény szabólegényről, aki pusztán saját értelme és esze által válhatott királlyá, annak ellenére, hogy ez sokaknak nem tetszett. Meg volt benne a bátorság ahhoz, hogy eszét kihasználva túljárjon nálánál nagyobb és erősebb lényeken, óriásokon, unikornison és vaddisznón. Kant szerint: „*Egy teremtményben az ész arra való képesség, hogy erői használatának szabályait és céljait messze kitágítsa a természeti ösztön hatókörén túlra, s tervei tekintetében nem ismer határokat.*”¹⁵ Tehát az ész képessége révén tűnik úgy, hogy az ember határtalan. Az, hogy az ember véges, eszes lény nem áll szemben azzal, hogy az ember képességei végtelenek. A mesékben ez sokszor megmutatkozik, amikor ésszel kell kitűnni egy próbán, vagy túl kell járni valakinek az eszén. A főhősöket sokszor segíti ez a képességük a történetek folyamán. „*A természet azt akarta, hogy az ember teljessége önmagából hozza létre, ami túlmegegy állati létének berendezkedésén, és semmilyen más boldogságban, vagy tökéletességben ne részesedjék, mint amit önmaga, minden ösztöntől szabadon, saját eszével szerzett meg.*”¹⁶

A mese főhőse jól méri föl az erőviszonyokat, tisztában van saját hiányosságaival, de mégis ezeken az ész által felülkerekedik. A történet elején, amikor elindul szerencsét próbálni, csupán egy avított sajt és egy kismadár lapul a zsebében, melyeket okosan használ föl a próbái során. Amikor az első óriással találkozik, s az párbajra hívja, tudja nagyon jól, hogy erejével szemben nem nyerhet. Amikor amaz azzal fitogtatja erejét, hogy a kövekből facsar vizet, a szabó a sajtból facsarja ki annak nedvét, amikor pedig követ hajít el az óriás, a szabó a madarat veszi elő, s az messzebbre száll, mint a kő. Mondhatjuk, hogy a szabó kihasználja saját eszességét az óriás csekély értelmi képességeivel szemben. „*A közönséges emberi értelem alábbi maximái (...) a következők: 1. önállóan gondolkodni; 2. mindenki más helyében gondolkodni; 3. úgy gondolkodni, hogy mindig összhangban legyünk önmagunkkal. Az első az az előítéletmentes, a második a kibővített, a harmadik pedig a következetes gondolkodásmód maximája.*”¹⁷

¹⁵ Immanuel Kant: *Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből* (Bence György fordítása). In: *A vallás a pusztá ész határain belül*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1980. (60)

¹⁶ Immanuel Kant: *Az emberiség...* Id. kiad 61.

¹⁷ Immanuel Kant: *Az ítélőerő kritikája* (Papp Zoltán fordítása). Osiris/Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2003. (209.)

Ez a cél felé törő, tudatos gondolkodás segíti át a főszereplőt a nehézségeken, melyek nem rémítik, s szinte örömmel veti beléjük magát a szabócska, hiszen, mint mondja a mesélő a történet elején: „... *kicsiny a műhely az ő nagy bátorságához.*”¹⁸

Kant és a hit

Kantnál a tudás vezet el a hithez. Tisztelettel és csodálattal adózik a rendnek (kozmológiai és erkölcsi rendnek egyaránt). Ha lehetséges a természetben a rend, akkor miért ne lehetne meg ez a lélekben, bennünk?

Kant szakít az eddigi szemléletekkel. Az elterjedt nézet, miszerint mindent az *örökkévalóság szemszögéből kell tekinteni*, szerinte leváltandó. Örökkévaló elégedettség szerinte nincsen, mindig újra kell rendeznünk, újra kell kezdenünk. Ez a gondolkodás állandó próbatétel. Az örökkévalóságból való szemlélést Kant a „*Sub speciae hominis*”, azaz az ember szemszögéből való vizsgálatra helyezi. Tulajdonképpen ez adja Kantnál az antropológiai fordulatot; a filozófia összes kérdése egy kérdésbe sűríthető: „*Mi az ember?*”¹⁹. E kérdésnek három alkérdése, három problémája, csomópontja van:

– *Mit lehet tudnom?*

Az ismeret, a megismerés a tudásban képes megfogalmazódni. Kant elveti a dogmatikus metafizikát, helyette transzcendentális metafizikát vezet be (emberi felvetés).

Magukban a mesékben is fontos kérdés ez, mely lefekteti a világgal való kapcsolatot. Erre a kérdésre általában a történetek legelején megkapjuk válaszainkat, de adódhat, hogy további kérdések felvetésére ösztönöz ez bennünket.²⁰

– *Mit kell tennem?*

Itt a *müssen* (muszáj), azaz a törvény világa jelenik meg. A cselekvés a gyakorlati ész tere („kell/és”), ez vezet el bennünket a transzcendentális etikához.

A hősmesékben fontos a törvény világa. Általában ezek a *király/ mostohaanya/szülő* által lefektetett szabályok melyeknek meg kell felelni egy adott cél elérése érdekében. Például A *széttáncolt cipellők* című mesében a király kihirdeti, hogy aki megfejt, hogy leányai hol táncolnak éjszakánként, azt megjutalmazza, ám ha erre nem képes három nap alatt, fejét veszi. Vagy éppen pont hogy maga a törvény áthágása vezet majd el bennünket a megoldáshoz,

¹⁸ Jacob és Wilhelm Grimm: *Gyermek- és családi mesék...* Id. kiad. 96.

¹⁹ Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája* (Kis János fordítása). Ictus Kiadó Bt., Budapest, 1995. (605.)

²⁰ Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája...* Id. kiad 605.

vagy az mozgatja tovább az eseményeket, mint például a *Kékszakáll* című mesében, ahol is a bonyodalmat pontosan az okozza, hogy a feleség nem tud uralkodni kíváncsiságán, és megszegi azt a *szabályt*, melyet férje fektetett le, miszerint nem léphet be azon az ajtón, aminek arany kulcsát a kezébe adta.

– *Mit szabad remélnem?*

Kant bátorsága és félelme egyszerre ez a felvetés. Itt a szabadság kitüntetett szerephez jut. Mi is maga a *remény*? A remény a lelki diszpozicionalitásában az, ami a leginkább az enyém. Ezt senki nem veheti el tőlünk.

A mesékben sokszor maga a *remény* tartja életben a főhőst. Reméli, hogy a kitartását siker koronázza, reméli, hogy segítségre lelhet egy öregasszony képében, reméli a legjobbakat. A remény és a hit szinte elválaszthatatlanok ebben a meggondolásban.

Kant ehhez a legbenső aktivitáshoz rendeli hozzá a szabadságot (remény és szabadság). Töreksem a legfőbb jóra, ezért van Isten.

Isten nem zárható ki ebből a gondolatmenetből, bár itt a reformáció gondolatmenetének fonalát kell felvennünk. A katolicizmus szigorú dogmatikus szabályai, melyek a liturgiákat és a különböző keresztény rítusokat érintették, a reformációban áttevődik a külső megjelenésből a belsőbe. A szabályok és törvények az egyéni megnyilvánulásokban, a szorgalomban, a tudás gyarapításában, a másokra való odafigyelésben mutatkoznak meg, és nem a liturgikus hagyományok pontos és illő betartásában. A reformáció hatása a Grimm gyűjtemények meséiben erősen érezhető. Isten nincsen kizárva, ám nem mint külső transzcendens lény, inkább mint belső entitás jelentkezik. A katolicizmus Istenében való csalódottság is nyomon követhető, nagyon érdekes példa erre az *Akinek a Halál volt a keresztapja* című mese, melyben a szegény ember gyermekének keresztszülőt keres, és a legelső, aki ajánlkozik erre a feladatra, az maga a Jóisten, a szegény ember mégis elutasítja, ezekkel a szavakkal: „*Akkor nem kellesz keresztapának – úgymond az ember –, te mindent a gazdagoknak adsz, és hagyod, hogy éhezzenek a szegények.*”²¹ Az erényes tettek elérik még a földön jutalmukat, a gonosz tettek pedig büntetésüket, ehhez nem kell várni a túlvilági létig. Ahogyan az a *Hamupipőke*, a *Húséges János*, a *Hófehérke*, a *Holle asszony* vagy a *Hét hattyú* mesékben van, a szorgalom, a kitartás és a hit erősíti meg a főszereplőket, hogy végig tudják küzdeni útjukat, tehát Isten a külső, túlvilági transzcendensből magába az emberi szívbe költözik.

²¹ Jacob és Wilhelm Grimm: *Gyermek- és családi mesék...* Id. kiad. 179.

Kant előtt a „*Homo mensura*” szemlélete az uralkodó; mindennek mértéke az ember, a létezőé, hogy létezik, a nemlétezőé, hogy nem létezik. Keresztényeknél ez Isten megtestesülésében, Jézusban van jelen. A Kantot közvetlenül megelőző korok kérdésfelvetéseiben már ott van az antropológiai kérdés. Kant az első, aki az emberben az ezidáig létező és rejtőző metafizika kulcsát véli felfedezni.

Kategorikus imperatívusz a hősmesékben

Az emberi ész képes belátni, mikor jár jó avagy rossz úton. Kötelességeink érvényességét belátva cselekszik az ember. Az ember véges, eszes lény, mely nagy teher és elementális kérdés számára. Szükségletek, hajlamok, törekvések, érzéki dimenziók ütköznek az ésszel, az eszességgel. Az okoskodás a törvény ellen való, érvényességüket kétellyel kell illetnünk, s próbáljuk magunkhoz igazítani. Hiszen értelmünk képes arra, hogy kijátssza a törvényeket; az okoskodás arra irányul, hogy „*alapjukban megrontsuk és méltóságukból kiforgassuk*” a törvényeket. Kant rigorózus, de mégiscsak az emberből magából indul ki, és megengedő, de a filozófiai méltóságból nem enged.

Kant szerint az erkölcsiséget alaptörvényében és megvesztegethetetlen szépségében kell fönntartania a filozófusnak.

A morál egyetemes törvénye a kategorikus imperatívusz. Itt tisztáznunk kell néhány alapfogalmat:²²

1. Maxima és Törvény

Az ember nem ösztönlény, hanem elveket követő eszes lény; a cselekvés, a tett elve *maxima*, ha a cselekvő csak saját magának tartja követendőnek (szubjektíven). Ha általánosnak tartja, akkor *törvényről* beszélünk. Tehát tekinthetem maximaként, hogy a sértést nem hagyom megtorlatlanul, de a bosszút mégsem tekinthetem erkölcsi alapnak, erkölcsi törvénynek.

2. Törvény és Parancsolat

Kant szerint az ember akkor se téveszti szem elől az erkölcsi törvényeket, amikor „gyenge”. Tudja, mit kellene cselekednie, hiszen a lelkiismerete ott van. Ha én véges, eszes lényként vétek, akkor sem vonhatom kétségbe az erkölcsi törvények legitimitását. S habár ezt mi nem

²² Az alábbiakban Tengelyi László gondolatmenetét követem. Tengelyi László: *Kant*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. (108-112)

vagyunk képesek teljes mértékig betartani, az ész rávezet bennünket, hogy betartsuk. Arra készítem magam, hogy legyek jobb, hasznosabb, kedvesebb. A törvény a parancsolat antropológiai viszonylata.

Az akaratot valamire készítő elv képze a parancs. A parancs formája az imperatívusz. Az erkölcsiség imperatívusza a *kategorikus imperatívusz* (feltétlen, biztos törvényszerűség). Kant két leghíresebb megfogalmazása erre:

1. „*Cselekedj úgy, hogy az emberségre, mind a saját személyedben, mind bárki máséban, mindenkor mint célra és sohasem mint eszközre legyen szükséged*”²³. Tehát más emberek méltóságát (de saját magunkét is) mindig és mindenkor tartsuk tiszteletben.

2. Más megfogalmazásban a tiszta gyakorlati ész alaptörvénye Kant szerint: „*Cselekedj úgy, hogy akaratod maximája mindenkor egyszersmind általános törvényadás elvéként érvényesülhessen.*”²⁴ Tehát olyan legyen a szubjektív cselekvésre vonatkozó szabály, hogy univerzálható legyen. A *maxima*: A cselekvő szubjektív szabálya/a szubjektív cselekvésre vonatkozó szabálya.

Parancsnak tekinthető, mert nem automatikusan cselekszünk e szerint, hiszen az emberek akaratát motiválják, determinálják hajlamai; meghatározzák a vágyak, gondolatok, ösztönök, azaz a hajlamok az akaratot. A hajlamok az emberi természetet jellemzik, ezért a hajlamok az empirikus világhoz tartoznak (ha pedig ide tartozik, emiatt nem lehet feltétlen). A hajlamok esetlegesek és nem biztosak, motiválják a cselekvéseimet, de amikor a hajlamok motiválnak, akkor nem cselekszem erkölcsösen (Kant szerint csak akkor cselekszik az ember erkölcsösen, ha a tiszta ész motiválja cselekedeteit). Amennyiben motivációnkban nem csak az erkölcsiség törvényszerűsége játszik szerepet, nem erkölcsös a cselekedetünk, ámbár lehet jó az a cselekedet. A Kanti etikában a szándék a fontos.

Kérdés tehát, hogy áll-e mindez a mesékre? Úgy vélem a hősmesékre igen. Fontos kiemelni, hogy nem mindegyik fajtára, hiszen van olyan mese (például a csali mese) melynél a nem az erkölcsi törvények betartására helyeződik a hangsúly. Ám a hősmeséknek egy központi eleme a morális cselekedet. Ezen álláspontomat két hősmesén, a *Hamupipőke* és *Az aranymadár* című Grimm meséken bemutatni.

²³ Immanuel Kant: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése* (Berényi Gábor fordítása), Gondolat, Budapest, 1991. (62)

²⁴ Immanuel Kant: *A gyakorlati ész kritikája* (Papp Zoltán fordítása). Osiris/Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2004. (40)

A *Hamupipőke* talán az egyik legismertebb és legszebb iskolapéldája a tiszta, erkölcsös cselekedetek megnyilvánulásának. A kanti értelemben vett parancsolat, a feltétlen parancsolat szépen megjelenik a karakterben. Hamupipőke, a félárva leány a mostohaanyja és mostohanővérei minden óhaját teljesíti a legnagyobb alázattal, emlékezve arra, amit édesanyja mondott neki a halálos ágyán: „*Kedves gyermekem, légy jámbor és jó, akkor a Jóisten mindig segíteni fog...*”.²⁵ Ezért a gyermek jámbor és jó marad, ezért annak ellenére is, hogy mostohaanyját és annak leányait nem kedvelheti igazán, megtesz mindent nekik, pusztán kötelességtudatból, holott nagyon rosszul bánnak vele. Mégis, maximája azt diktáltatja vele, hogy a rosszat nem torolja meg rosszal; nem akar bosszút állni, és nem akar ártani senkinek. A mostohája kényére-kedvére dolgoztatja, és igyekszik olyan feladatokkal ellátni, melyek elvégezhetetlenek, csak hogy megalázhassa, a lány mégsem forral bosszút. Tekinthető ez tehát annak, hogy az ő maximája megfelel erkölcsi törvény létrehozására. Azonban a már korábban is említett isteni behatást nem hagyhatjuk figyelmen kívül. A leány szenved, a megtorlás pedig nem marad el. Ám még az életében kifizetődik szelídsége, mostohaanyjának és -testvéreinek pedig a gonoszsága. Mostohatestvérei nemcsak hogy saját becsvágyuk miatt megnyomorodnak (lábukat késsel szabják olyanra, hogy a cipellőbe beleférjen), de egyfajta isteni büntetésben is részesülnek, amikor Hamupipőke esküvőjén megpróbálják magukat behízelegni a leendő királynéhoz; ekkor történik meg, hogy a két gerle, melyek kísérik Hamupipőkét, megvakítják a mostohatestvéreket. „*Így bűnhődtek gonoszságuk és hamisságuk miatt világtalansággal életük fogytáig.*”²⁶

A másik mese, melyet bemutatnék különlegesebb; nem érhető tetten benne ennyire evidensen a kategorikus imperatívusz. A választásom *Az aranymadár* című mesére esett, mely hősmese, de a legnagyobb „hős” mégsem a főszereplő királyfi lesz, hanem annak hűséges, mindenben kitartó társa, egy róka. A történet alapkonfliktusa az, hogy az öreg királynak van egy aranyalma fája, melyről minden éjjel elvisz egy szemet az aranymadár. A király három fia közül kettő útnak ered, hogy megkeressék. Útjuk során találkoznak egy barátságos rókával, aki tanácsot akar nekik adni, ők mégis megpróbálják lelőni, emiatt pedig nem sikerül a vállalkozásuk. A legkisebb fiú indul útnak tehát, hogy meglelje a madarat, habár az atyja ellenzi mindezt. Annak ellenére azonban, hogy a főszereplő ifjú királyfi nagyon jószívű, mégsem rendelkezik a kanti értelemben vett ésszel és értelemmel. Ezekkel az „erényekkel” a róka van felruházva, és feladata lesz, hogy a királyfit minden csávából kihúzza, melybe saját

²⁵ Jacob és Wilhelm Grimm: *Gyermek- és családi mesék...* Id. kiad. 104.

²⁶ Jacob és Wilhelm Grimm: *Gyermek- és családi mesék...* Id. kiad. 110.

butasága és meggondolatlansága miatt esik. Például: „... *elérsz egy kamorába, ahol függő fakalitkában ott ül az aranymadár. Mellette dísznek ott áll majd egy üres aranykalitka is – de vigyázz, nehogy kivedd a madarat a rossz kalitkából, és nehogy áttedd az ékeesebbikbe, mert akkor pórul jársz!*”²⁷ A királyfi azonban, alighogy megleti a fakalitkában az aranymadarat, rögtön így gondolkodik: „*Nevetséges volna (...) ha a szép madarat benne hagyná a hitvány és rút kalitkában, kinyitotta hát ajtaját, kivette a madarat, és áttette az aranykalitkába.*”²⁸ Természetesen ekkor valóban pórul jár a fiú, elfogják, és csak abban az esetben hajlandóak elengedni, ha megtesz egy másik feladatot, amin ismételten elbukik, ahol aztán újbóli feladatot kap, és ez az egész történetben háromszor esik meg vele. A róka e szavakkal fordul hozzá már: „*Sorsodra kellene hagyjalak (...) , de megszántalak, és még egyszer kihúzlak a csávából.*”²⁹ Ez itt nagyon érdekes tükrözése a kanti etikának. Kant ugyanis, mint már fentebb említettem, rigorózus, de mégiscsak az emberből magából indul ki, abból, hogy esendő lény, ezért megengedő. Az ember felhalmozza a hibáit, mégsem marad teljesen egyedül a világban. A történet zárlatában is történnek igazán figyelemre méltó, különleges dolgok. Tulajdonképpen itt, ebben a mesében talán nem is beszélhetünk a kategorikus imperatívusról klasszikus, kanti értelemben, hiszen amikor a királyfi indulna haza, ez a párbeszéd zajlik le a róka és közöttük: „*a róka így szólt: »Most pedig megjutalmazhatsz, amiért segítetted neked.« – »Mit kérsz cserébe?« – kérdezte az ifjú. »Ha beérik az erdőbe, lőj agyon, és vágd le a fejemet és a lábaimat. « – »No hiszen szép hála volna az« – mondta a királyfi –», olyat dehogy tehetek veled.*”³⁰ A róka tehát valószínűleg nem mögöttes szándék nélkül segített, azonban bármelyik félresikerült feladatnál sorsára hagyhatta volna a királyfit. Az ifjú nem teljesíti a kérését, emiatt elválnak útjaik, de a róka ellátja még egy jó tanáccsal, melyet ismételten nem fogad meg a legkisebb királyfi, így testvéreit, mert a becsülete és a testvéri szeretete ezt kívánja, pénzért kivásárolja a hóhér keze alól, azok pedig egy kútba lökik, miután meglátják nála az aranymadarat, az aranylovat és a királylányt az aranypalotából. Habár a rókától már elvált, ő mégis visszatér, és segít szorult helyzetében, kimentti, majd miután visszakerül a palotába, és elmond mindent az atyjának, bátyjait kivégzik. A királyfi aztán a végén mégis megteszi, amit a róka kér tőle, s így váltja meg őt egy gonosz átok alól.

²⁷ Jacob és Wilhelm Grimm: *Gyermek- és családi mesék...* Id. kiad. 239.

²⁸ Jacob és Wilhelm Grimm: *Gyermek- és családi mesék...* Id. kiad. 239.

²⁹ Jacob és Wilhelm Grimm: *Gyermek- és családi mesék...* Id. kiad. 240.

³⁰ Jacob és Wilhelm Grimm: *Gyermek- és családi mesék...* Id. kiad. 241-242

Az előbbi mese a kategorikus imperatívusz átültetésének példája, míg a második talán nem is annyira emiatt, de az emberi hibák és esendőségek ellenére történő segítségnyújtásnak bemutatása.

Tehát elmondhatjuk, hogy a hősmesékben, ha mélyebben vizsgáljuk őket, fellelhetőek olyan alapvető erkölcsi törvényalkotások, melyek mélyen meghatározzák az embert magát. Kant is úgy véli, az ember mindig tudja, mikor cselekszik jót vagy rosszat, hiszen ott van a lelkiismeret, mely kiiktathatatlan tényezője az embernek. Örök és időtlen tényező.

Konklúzió

A történetek, a mese és a mesélés elválaszthatatlanul összefonódik az emberiséggel. Megkerülhetetlen, és időről időre megújuló. Új történetek szövődnek, új mesék születnek, profán mítoszok szivárognak be a köztudatba; változnak, ahogyan a filozófia is változik, mégsem mondhatjuk el, hogy egyik történet átveszi a másik történet helyét. A legitimitása mindnek megmarad, éppen csak másra fogja a hangsúlyt helyezni vagy másra próbál rámutatni. Örök, akár a farkába harapó kígyó és mindig akadnak benne visszatérő, sarkalatos pontok. Ez nem is kérdéses, hiszen ahhoz, hogy tudjuk, honnan jövünk és tudjuk, merre tartunk, kellenek állandó kapaszkodók, és kellenek pontok, melyekhez viszonyíthatjuk magunkat. A mese talán ebben a viszonyításban játszik szerepet. Belőlük merítjük ősképeinket, első morális élményeinket, valamint azt, hogy beleképzeljük magunkat valaki helyébe, tehát egyfajta kibővített látásmódot szolgáltatnak nekünk. Általuk ismerhetjük meg gyökereinket és taníthatjuk gyermekeinket évezredek óta.

Hogy miért fontos maga a mese? Úgy hiszem, ezek miatt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Britannica Hungarica Világenciklopédia VIII. kötet. Magyar Világ Kiadó, Budapest, 1996.
2. Britannica Hungarica Világenciklopédia XIII. kötet. Magyar Világ Kiadó, Budapest, 1998.
3. Britannica Hungarica Világenciklopédia XII. kötet. Magyar Világ Kiadó, Budapest, 1998.
4. FEHÉR Ferenc: *Hazatérni*. Gond-Cura Alapítvány – Palatinus Kiadó, Budapest, 2004.
5. GRIMM, Jacob és Wilhelm: *Gyermek- és családi mesék* (Adamik Lajos és Márton László fordítása). Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989.
6. JANKOVICS Marcell: *A szarvas könyve*. Csokonai Könyvkiadó, Debrecen, 2004.
7. JASPERS, Karl: *Bevezetés a filozófiába* (Szathmáry Lajos fordítása). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989.
8. KANT, Immanuel: *Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből* (Bence György fordítása). In Uő.: A vallás a pusztaság határain belül. Gondolat Kiadó, Budapest, 1980.
9. KANT, Immanuel: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése* (Berényi Gábor fordítása), Gondolat, Budapest, 1991.
10. KANT, Immanuel: *A gyakorlati ész kritikája* (Papp Zoltán fordítása). Osiris/Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2004.
11. KANT, Immanuel: *Az ítélőerő kritikája* (Papp Zoltán fordítása). Osiris/Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2003.
12. KANT, Immanuel: *A tiszta ész kritikája* (Kis János fordítása). Ictus Kiadó Bt., Budapest, 1995.
13. MARQUARD, Odo: *Narrare necesse est*. In: Uő.: Az egyetemes történelem és más mesék (Mesterházi Miklós fordítása). Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2001.
14. MARQUARD, Odo: *A politeizmus dicsérete*. In: Uő.: Az egyetemes történelem és más mesék (Mesterházi Miklós fordítása). Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2001.
15. TENGYELI László: *Kant*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.